

چکیده

به نظر می‌رسد کارکردهای تربیتی زیارت‌نامه‌های معصومان، می‌تواند زائران را به افزایش غنای بینشی، گرایشی و کُنشی در مسیر عبودیت الهی، رهنمون کند. زیارت‌نامه‌ی حضرت زهرا(س) ازجمله زیارت‌نامه‌های مآثور است که فرازهای آن، موجب درونی‌سازی مفاهیم تربیتی می‌شود که محور محتوای آن، بر لزوم تبعیت از آن حضرت دلالت دارد. پژوهش حاضر که با روش توصیفی-تحلیلی سامان‌یافته، درصدد است بر اساس تحلیل فرازهای زیارت‌نامه‌ی مآثور حضرت زهرا(س)، به این پرسش‌ها پاسخ دهد: چه آموزه‌های تربیتی ناظر به شرایط تبعیت از آن حضرت به دست داده می‌شود؟ تحلیل آموزه‌های تربیتی ناظر به نتایج تبعیت از آن حضرت، چه نکات تربیتی را در بر خواهند داشت؟ بر اساس نتایج پژوهش، شاخص‌ترین نکته‌های تربیتی ناظر به شرایط تبعیت از حضرت زهرا(س)، شامل شناخت لزوم تصدیق حضرت زهرا(س) در کنار محبت به ایشان، پایبندی به صبر در تبعیت از حضرت و محوریت‌بخشیدن به حضرت در تعاملات با دیگران است؛ همچنین، شاخص‌ترین نکته‌های تربیتی ناظر به نتایج تبعیت از آن حضرت، شامل شناخت، پاکیزه شدن، بهره‌مندی از ولایت حضرت زهرا(س)، الحاق به اهل‌بیت^(ع) و بهره‌مندی از عنایات الهی است.

مهیاریخانی‌مقدم

استادیار دانشگاه علوم قرآن و حدیث
گیلان.

سید عبدالرسول حسینی‌زاده

استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن
کریم قم.

محبوبه عربی

دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه علوم
و معارف قرآن کریم قم

واژگان کلیدی:

حضرت زهرا(س)، زیارت‌نامه،
ولایت‌پذیری، تبعیت، نکات
تربیتی.

تربیت دینی را مجموعه‌ای از اعمال هدف‌دار، به‌منظور آموزش گزاره‌های معتبر یک دین به افراد می‌دانند، به‌نحوی که آن افراد در عمل و نظر به آن آموزه‌ها، متعهد و پایبند باشند (داودی، ۱۳۹۰، ص ۲۶). زیارت‌نامه‌های فرستادگان الهی، ازجمله عوامل مؤثر در تربیت دینی است که می‌تواند در معنای لغوی زیارت، مبنی بر روی برتافتن از افرادی غیر از زیارت‌شونده (ابن‌فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۳، ص ۷۳) و تعظیم و طلب انس با زیارت‌شونده (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۳۱۹) ریشه داشته باشد. نقش اساسی متن زیارت‌نامه‌ها در تربیت زائران، از عوامل مختلفی متأثر بوده که برترین آن، تلقین است. منظور از تلقین به‌عنوان صورتی از آموزش، این است که اعتقادات خاصی باید بدون پرسش پذیرفته شود (moor, ۲۰۱۰, p۳۴). می‌توان تربیت دینی، تربیت اخلاقی کودکان و نظریه‌های تربیتی را ازجمله مثال‌هایی دانست که تلقین درباره‌ی آنها، صادق است (white, ۲۰۱۰, p۱۲۴-۱۲۳). بدین‌رو، زیارت‌نامه‌ها به‌عنوان ارتباط‌دهنده میان زائر و معصوم، علاوه بر پاداش و فضیلتی که برای خواننده‌ی خود به همراه دارند، موجب تربیت دینی زائر می‌شود و با دربرداشتن مفاهیم والای تربیتی، بر نگرش، گرایش و کُنش وی، تأثیر معتنا بهی خواهد داشت.

زیارت‌نامه‌ی حضرت زهرا^(ص) - برترین بانوی عالم هستی و سرور زنان بهشت (صدوق، ۱۳۹۵ ق، ج ۱، ص ۳۰۵) - ازجمله زیارت‌نامه‌های ماثور است. ابعاد والای شخصیتی و اخلاقی آن حضرت، بی‌نظیر و مورد توجه خاص پیامبر اکرم^(ص) و اهل‌بیت^(ع) و بزرگان مسلمان و غیرمسلمان بوده است (بخاری، ۱۴۰۱ ق، ج ۴، ص ۲۱۰؛ صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج ۸، ص ۵۸۸). از پیامبر اکرم^(ص) تعبیر ارجمندی مانند «فَدَاكَ أَبُوكَ» (خزاز رازی، ۱۴۰۱ ق، ص ۳۶)، «فَدَاهَا أَبُوهَا» (صدوق، ۱۳۷۶، ص ۲۳۴) یا «هِيَ بَضْعَةٌ مِنِّي وَ هِيَ نُورٌ عَيْنِي وَ هِيَ ثَمَرَةُ فُؤَادِي وَ هِيَ رُوحِي الَّتِي بَيْنَ جَنْبِي» (طبری آملی، ۱۳۸۳ ق، ج ۲، ص ۱۹۸) درباره‌ی ایشان نقل‌شده است [۱]. می‌توان با دقت در مضامین زیارت‌نامه‌ی ایشان، به نشانه‌هایی برای معرفت مقام و نقش ایشان در نظام هدایت الهی دست یافت. ازجمله نکات مهم در زیارت‌نامه‌ی ماثور حضرت زهرا^(ص)، لزوم تبعیت از ایشان است که در کنار نقش آن حضرت در استمرار جریان امامت، می‌تواند نشأت گرفته از فرمایش نبوی^(ص) (لَأَنَّكَ بَضْعَةٌ مِنْهُ وَ رُوحُهُ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْهِ كَمَا قَالَ) باشد.

بر این اساس، پژوهش حاضر با در نظر گرفتن اصل لزوم تبعیت از حضرت زهرا^(ص)، درصدد پاسخگویی به این پرسش‌های اساسی است که بر اساس تحلیل فرازهای زیارت‌نامه‌ی ماثور حضرت زهرا^(ص)، چه آموزه‌های تربیتی ناظر به شرایط تبعیت از آن حضرت به‌دست داده می‌شود؟ تحلیل آموزه‌های تربیتی ناظر به نتایج تبعیت از آن حضرت، چه نکات تربیتی را در بر خواهند داشت؟ با توجه مفهوم لغوی واژه‌ی تربیت که به معنای ایجاد کردن حالتی پس از حالتی دیگر در چیزی است تا به حدّ نهائی آن برسد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۳۳۶) و معنای اصطلاحی آن که فراهم کردن زمینه‌هایی برای رشد استعدادها و نیروهای انسان برای رسیدن به کمال خود است (نویسندگان، ۱۳۸۸، ص ۲۸)، منظور از نکات تربیتی در پژوهش، مفهوم عام و هدف از آن، افزایش شناخت انسان از هست‌ها و باید‌های تربیتی به‌منظور رسیدن به اوج کمال و عبودیت خداوند

است.

تتبع نگارندگان بیانگر آن است که تاکنون اثری با نگرش و نگارش پژوهش حاضر، نوشته نشده است؛ بدین‌رو، با استخراج و دسته‌بندی مؤلفه‌های زیارت‌نامه‌ی مأثور حضرت زهرا^(س)، فرازهای مرتبط با پرسش‌های پژوهش، دسته‌بندی و به روش توصیفی-تحلیلی، تبیین خواهند شد. از آنجا که شایسته است برای استنتاج نکات تربیتی از «اهداف تربیتی» و نیز «گزاره‌های مبنایی» به‌منزله‌ی استدلال قیاسی عملی بهره جست (باقری و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۱۲۴)، مطالب در ذیل هر بخش شامل هدف تربیتی، فراز زیارت‌نامه، گزاره‌ی مبنایی، آموزه‌های دینی مرتبط و تحلیل نگارندگان است.

۱. زیارت‌نامه‌ی حضرت زهرا^(س)

چند نمونه از زیارت‌نامه‌های حضرت زهرا^(س) وجود دارد که شیخ عباس قمی در مفاتیح‌الجنان، نمونه‌های از آن را بیان کرده است (قمی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۵۴۲-۵۳۸). یکی از آنها از سوی امام باقر^(ع) توصیه شده و در کتب معتبر روایی شیعه از جمله من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام و... نیز نقل شده است که پژوهش حاضر، درصدد بیان شرح و تحلیل این زیارت عظیم‌الشان است:

حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ ^(ع) ذَاتَ يَوْمٍ قَالَ: إِذَا صِرْتَ إِلَى قَبْرِ جَدَّتِكَ فَاطِمَةَ ^(ع) فَقُلْ يَا مُتَحَنِّةً اُمْتَحَنَكَ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَكَ فَوَجَدَكَ لِمَا اُمْتَحَنَكَ صَابِرَةً وَ زَعَمْنَا أَنَا لَكَ أَوْلِيَاءُ وَ مُصَدِّقُونَ وَ صَابِرُونَ لِكُلِّ مَا آتَانَا بِهِ أَبُوكَ ^(ص) وَ آتَانَا بِهِ وَصِيَّهُ ^(ع) فَإِنَّا نَسْأَلُكَ إِن كُنَّا صَدَقْنَاكَ إِلَّا الْخَفْتَنَا بِتَصَدِّقِنَا لَهُمَا بِالْبَشَرِ لِنُبَشِّرَ أَنْفُسَنَا بِأَنَّا قَدْ طَهَّرْنَا بِوَلَايَتِكَ (طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۱۰).

هَذِهِ الزِّيَارَةُ وَجَدْتَهَا مَرْوِيَّةً لِفَاطِمَةَ ^(ع) وَ أَمَّا مَا وَجَدْتُ أَصْحَابَنَا يَذْكُرُونَهُ مِنَ الْقَوْلِ عِنْدَ زِيَارَتِهَا ^(ع) فَهُوَ أَنْ تَقِفَ عَلَى أَحَدِ الْمَوْضِعَيْنِ اللَّذَيْنِ ذَكَرْنَاهُمَا وَ تَقُولَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ نَبِيِّ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ حَبِيبِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ خَلِيلِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ صَفِيِّ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ أَمِينِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ خَيْرِ خَلْقِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ أَفْضَلِ أَنْبِيَاءِ اللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ مَلَائِكَتِهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بِنْتَ خَيْرِ الرِّيَّةِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا زَوْجَةَ وَلِيِّ اللَّهِ وَ خَيْرِ الْخَلْقِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ^(ص) السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أُمَّ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ سَيِّدِي شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الصَّدِيقَةُ الشَّهِيدَةُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الرِّضِيَّةُ الْمَرْضِيَّةُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الْفَاضِلَةُ الزَّكِيَّةُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الْحَوْرَاءُ الْإِنْسِيَّةُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا التَّقِيَّةُ النَّقِيَّةُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الْمُحَدَّثَةُ الْعَلِيمَةُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الْمَطْلُوبَةُ الْمَغْصُوبَةُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا الْمُضْطَهَدَةُ الْمُفْهُورَةُ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا فَاطِمَةَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ وَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ وَ عَلَى رُوحِكَ وَ بَدَنِكَ أَشْهَدُ أَنَّكَ مَصِيبَتٌ عَلَى بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَ أَنَّ مَنْ سَرَّكَ فَقَدْ سَرَّ رَسُولَ اللَّهِ ^(ص) وَ مَنْ جَفَاكَ فَقَدْ جَفَا رَسُولَ اللَّهِ ^(ص) وَ مَنْ آذَاكَ فَقَدْ آذَى رَسُولَ اللَّهِ ^(ص) وَ مَنْ وَصَلَكَ فَقَدْ وَصَلَ رَسُولَ اللَّهِ ^(ص) وَ مَنْ قَطَعَكَ فَقَدْ قَطَعَ رَسُولَ اللَّهِ ^(ص) لِأَنَّكَ بَصْعَةٌ مِنْهُ وَ رُوحُهُ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْهِ كَمَا قَالَ ^(ص) أَشْهَدُ اللَّهُ وَ رُسُلَهُ وَ مَلَائِكَتَهُ أَيُّ رَاضٍ عَمَّنْ رَضِيَ عَنْهُ وَ سَاخِطٌ عَلَى مَنْ سَخِطَ عَلَيْهِ وَ مُتَبَرِّئٌ مِمَّنْ تَبَرَّأَتْ مِنْهُ مُوَالٍ لِمَنْ وَالَيْتَ مُعَادٍ لِمَنْ عَادَيْتَ مُبْغِضٌ لِمَنْ

أَبْغَضْتُ مُحِبًّا لِمَنْ أَحَبَبْتِ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً* وَحَسِيباً وَجَازِياً وَ مُثِيباً ثُمَّ تُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ وَالْأُمَّةِ عَ إِِنْ شَاءَ اللَّهُ (صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج ۲، ص ۵۷۳).

زائر هنگام قرائت زیارت‌نامه‌ی حضرت زهرا^(س) درمی‌یابد که شرط پذیرش عبادت خداوند آن است که از انحراف به دور باشد و برای منحرف نشدن، باید از اولیای الهی تبعیت کرد؛ بدین رو، در ابتدا، با مسیر و شرط اثبات عبودیت خداوند و نتیجه‌ی ولایت‌پذیری از آن حضرت آشنا می‌شود؛ سپس، با مختصات شخصیتی حضرت زهرا^(س) از منظر ارتباط با ارکان هدایت هستی (پنج‌تن آل عبا) با تأکید بر برجسته‌ترین ابعاد شخصیتی پیامبر^(ص)، حضرت علی^(ع) و حسنین^(ع) آشنا می‌گردد و به این نکته دست پیدا می‌کند که به زیارت چه شخصیت برجسته‌ای نائل شده است. در ادامه‌ی زیارت‌نامه، با ویژگی‌های برجسته‌ی خود حضرت زهرا^(س) آشنا می‌شود و از مصائبی آگاه می‌گردد که در مسیر هدایت هستی بر آن حضرت وارد شده است. با تحلیل فرازهایی از زیارت‌نامه، با رویکردی به شناخت ابعاد تبعیت از حضرت زهرا^(س)، می‌توان آموزه‌های مرتبط با شرایط و نتایج تبعیت از حضرت زهرا^(س) را بررسی و تبیین کرد که در ادامه بدان‌ها پرداخته خواهد شد:

۲. نکته‌های تربیتی ناظر به شرایط تبعیت از حضرت زهرا^(س)

بدیهی است که صرف ادعای پیروی و تبعیت از حضرت زهرا^(س)، منجی فرد نیست و این امر باید شرایط خاص خود را به همراه داشته باشد. بر این اساس، آموزه‌های برآمده از زیارت‌نامه‌ی مأثور حضرت زهرا^(س) را می‌توان ناظر به ابعاد بینشی، گُنشی و گرایش‌های انسان دانست و شاخص‌ترین شرایط تبعیت از حضرت زهرا^(س) را شامل «تصدیق» (بینشی)، «صبر» (گُنشی) و «محوریت‌بخشی به آن حضرت در تعاملات» (گرایش‌ی) برشمرد:

۱-۲. هدف تربیتی: شناخت لزوم تصدیق حضرت زهرا^(س) در کنار محبت به ایشان

فراز زیارت‌نامه: «زَعَمْنَا أَنَا لَكَ أَوْلِيَاءُ وَ مُصَدِّقُونَ»

گزاره‌ی مبنایی: زائر درمی‌یابد در کنار محبت به اهل‌بیت^(ع)، باید تمام افعال، اقوال و احوال ایشان را تأیید کند و از هرگونه شک نسبت به ایشان بپرهیزد.

شواهد از آموزه‌های دینی: بر این مسئله در آموزه‌های قرآنی و روایی تأکید شده است؛ به‌عنوان نمونه، خداوند به حضرت موسی^(ع) دستور داد تا معلمی الهی را پیدا کند و حضرت موسی^(ع) پس از جست‌وجو و پیدا کردن آن معلم الهی، از او تقاضای آموزش می‌کند؛ اما استاد پاسخ می‌دهد: «قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا وَ كَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا» (کهف، ۶۷ و ۶۸)؛ گفت: تو هرگز نمی‌توانی با من شکیبایی کنی! و چگونه می‌توانی در برابر چیزی شکیبا باشی که از رموزش آگاه نیستی؟! بر اساس مفهوم آیات مذکور، صبر کردن با ولی خدا و تصدیق کردن او به‌گونه‌ای که از رموز و اسرار افعال و احوال او آگاه نباشی، کار بسیار دشواری است و معرفت بسیار می‌خواهد. همان‌گونه که در داستان موسی^(ع) و خضر^(ع)، حضرت موسی^(ع) در برابر کارهای خضر^(ع)، زبان به اعتراض گشود؛ زیرا از اسرار آنها آگاه نبود. پس کسی به معرفت می‌رسد که در

تمام احوال، ولی خدا را تصدیق کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۲، ص ۵۰۵-۴۸۷). همچنین، در سوره‌ی آل عمران بیان شده است: «قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي...» (آل عمران، ۳۱)؛ بگو: اگر خدا را دوست می‌دارید، از من پیروی کنید...»

در احادیث نیز، تصدیق، شرط صلاح دانسته شده است و تا تصدیق نباشد، فرد، صالح نمی‌شود. امام حسین^(ع) در این باره فرموده‌اند: «شما به مقام صلاح نمی‌رسید و صالح نمی‌شوید تا معرفت پیدا کنید و معرفت پیدا نمی‌کنید تا تصدیق کنید و تصدیق نمی‌کنید تا به مقام تسلیم برسید» (کلینی، ۱۴۱۹ ق، ج ۲، ص ۴۷). بر اساس فرمایش امام باقر^(ع)، لازمه‌ی محبت اهل بیت^(ع)، اطاعت از دستورات آنان است (همان، ج ۱، ص ۴۰۵).

تحلیل نکته‌ی تربیتی: بدیهی است که این فراز از زیارت‌نامه، به معنای تعطیل کردن تفکر و تبعیت کورکورانه از حضرت زهرا^(ص) نیست؛ زیرا تفکر انتقادی، مؤلفه‌ای محوری در فهم انسان و مسئول بسیاری از دستاوردهای ادراکی آدمی است (Gray، ۲۰۱۱، p. ۲۱۱). اسلام که این همه به تفکر و ایقان دعوت می‌کند، به‌طور ضمنی می‌فهماند که حالت اولیه‌ی بشر، جهل و شک و تردید است و با تفکر و اندیشه‌ی صحیح، باید به سرمنزل ایقان و مقصود برسد (مطهری، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۳۷). فرد زائر، بر اساس تفکر در آموخته‌ها و تردیدهای فطری نسبت به بایسته‌های مسیر تربیت و هدایت خود، دریافته است که نمی‌توان جهان را بدون راهبر و مربی متصور شد و بدیهی است که این مربی باید از سوی خداوند، مؤید و مشخص شده باشد تا تربیت انسان‌ها از هرگونه انحراف، مصون بماند.

با تفکر و پذیرش نصب الهی پیامبر^(ص) و لزوم تبعیت از فرمان‌های ایشان - به‌ویژه درباره‌ی تأکید ایشان بر تبعیت از قرآن و اهل بیت^(ع) (کلینی، ۱۴۱۹ ق، ج ۱، ص ۲۹۴) - و تأکید خداوند بر طهارت همه‌جانبه‌ی اهل بیت (احزاب، ۳۳)، زائر به‌خوبی مرییان مسیر تربیت خود را یافته و به همین سبب، برای نشان دادن گرایش و محبت خود، به زیارت حضرت زهرا^(ص) آمده است. زائر با خواندن این فراز از زیارت‌نامه‌ی حضرت، این امر را با تلقین در خود درونی خواهد ساخت که صرف محبت به اهل بیت^(ع)، مسیر تربیتی وی را پررنگ خواهد کرد و باید این محبت را در درون خود ارتقاء بدهد. مسیر ابراز و ارتقاء محبت به اهل بیت^(ع) آن است که ضمن تصدیق ایشان، به فرمان‌های ایشان که برای اعتلای دین حق و تکامل روح انسان‌ها صادر شده است، به‌صورت دقیق عمل شود؛ زیرا نمی‌توان ادعای محبت کسی را کرد؛ اما به فرمان‌ها و نهی‌های او توجهی نداشت. درواقع، مقام «تصدیق» بالاتر از مقام تسلیم است و این بالاترین نکته‌ی تربیتی است که به‌ویژه در بعد بینشی زائر، مؤثر خواهد بود.

۲-۲. هدف تربیتی: شناخت لزوم پابندی به صبر در تبعیت از حضرت زهرا^(ص)

فراز زیارت‌نامه: «صَابِرُونَ لِكُلِّ مَا آتَانَا بِهِ أَبُوكَ (ص) وَ آتَانَا بِهِ وَصِيَّهُ»

گزاره‌ی مبنایی: زائر با تلقین و باور لزوم صبر در مسیر تبعیت از حضرت زهرا^(ص) درمی‌یابد که ادعای تبعیت، با صبر بر اطاعت از پیامبر اکرم^(ص) و وصی برحقش و آنچه از قرآن و عترت برای ما

آورده‌اند، محقق خواهد شد.

شواهد از آموزه‌های دینی: صبر- به‌عنوان ملکه‌ی نفسانی و کمک‌کننده در مقابل انواع مشکلات و صفتی که انسان را با استقامت در برابر معاصی، به راه هدایت پیش می‌برد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۲۳۹)- جایگاه بسیار والایی در آموزه‌های اسلامی دارد و فرد صابر، نزد خداوند متعال، بسیار ستوده شده است: «...إِنَّمَا يُؤَقِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (زمر، ۱۰)؛ صابران اجر و پاداش خود را بی‌حساب دریافت می‌دارند.»

بر اساس روایات علوی^(ع)، سه نوع صبر (صبر بر مصیبت، طاعت و معصیت) وجود دارد (اسکافی، ۱۴۰۴، ق، ج ۱، ص ۶۴) که اگر برای رضای خداوند متعال و تسلیم امر او باشد، برای پیشبرد تقوای الهی مؤثر است و فضیلت محسوب می‌شود و موجب دستیابی به کامروایی و پیروزی می‌گردد (قمی، ۱۴۱۰، ق، ج ۱، ص ۱۳۰). در رابطه با عبارت «مَا أَتَانَا بِهِ أَبُوكَ^(ص) وَ أَتَانَا بِهِ وَصِيُّهُ»، حدیث شریف ثقلین، شارح این بخش از زیارت است که مسلمانان را به تمسک به معجزه‌ی جاوید پیامبر^(ص) و عترت و اهل‌بیت^(ع) ایشان فراخوانده است (ترمذی، ۱۳۹۵، ج ۵، ص ۳۲۸).

تحلیل نکته‌های تربیتی: از نظر تربیتی، «صبر» علاوه بر اینکه در تغییر محرک‌های بیرونی (محیطی) اثر می‌گذارد و انسان صبور، بدون شتاب و عجله منتظر می‌ماند تا شرایط محیطی برای تصمیم مناسب او آماده شود، برای تنظیم شرایط درونی و تعدیل آنها- مثل مدیریت هیجان‌ها - نیز کمک می‌کند و انسان یاری می‌نماید که در هنگام خشم و ترس و طمع و غلبه‌ی احساسات تصمیم‌گیری نکند. برجسته‌ترین نکته‌ی تربیتی این فراز از زیارت‌نامه‌ی آن است که زائر درمی‌یابد در بُعد گُنشی و مسیر اطاعت و تصدیق حضرت، با رفتاری‌ها و ناگواری‌های درونی (مانند وسوسه‌های نفسانی) و بیرونی (تلاش معاندان و منافقان) روبرو خواهد شد تا زمینه‌ی اثبات صداقت وی فراهم آید؛ بدین‌رو، وی باید در راه اطاعت و تمسک به این بزرگواران صبور باشد و در مقابل، توسل و تمسک را تقویت کند و اجازه ندهد که این رابطه منقطع شود.

۲-۳. هدف تربیتی: شناخت لزوم محوریت بخشی به حضرت زهرا^(س) در تعاملات با دیگران

فراز زیارت‌نامه: «أَيُّ رَاضٍ عَمَّنْ رَضِيَ عَنْهُ وَ سَاخِطٌ عَلَى مَنْ سَخِطَ عَلَيْهِ وَ مُتَبَرِّئٌ مِمَّنْ تَبَرَّأَتْ مِنْهُ مُوَالٍ لِمَنْ وَالَيْتَ مُعَادٍ لِمَنْ عَادَيْتَ مُبْغِضٌ لِمَنْ أَبْغَضْتَ مُحِبٌّ لِمَنْ أَحَبَبْتَ»
گزاره‌ی مبنایی: زائر درمی‌یابد که باید تعاملات و خواسته‌های خود را بر محور خواسته‌های مولا و پیشوای خود قرار دهد.

شواهد از آموزه‌های دینی: خداوند به تبعیت از افرادی فرمان داده است که از سوی او هدایت شده‌اند: «اولئك الذين هدى الله فبهديم اقتده (انعام، ۹۰)؛ آنان کسانی بودند که خدا آنان را هدایت کرد، تو نیز از هدایت (راه) آنان پیروی نما.» بر این اساس، امام علی^(ع) به پیروی از اهل‌بیت^(ع) سفارش می‌کند: «به خاندان پیامبرتان بنگرید و بدان سو بروید که می‌روند و پی آنان را بگیرید که هرگز شما را از راه رستگاری بیرون نخواهند کرد و به هلاکتتان باز نخواهند آورد. اگر ایستادند، بایستید و اگر برخاستند، برخیزید. بر آنان پیشی بگیرید که گمراه می‌شوید و از آنان

پس نمائید که تباه می‌گردید» (شریف رضی، ۱۳۷۸، ص ۹۰). پیامبر اکرم^(ص) قوی‌ترین دستگیره ایمان را، دوست داشتن برای خدا و دوست داشتن اولیاء خدا و دشمن داشتن برای خدا و بیزاری جستن از دشمنان خدا دانسته‌اند (طبرسی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۱۲۱). در روایات وارد شده است که شخصی به امام صادق^(ع) عرض کرد: «فلانی دوست دار شماست؛ ولی در برائت ورزیدن نسبت به دشمنان شما ضعف و سستی دارد.» امام در پاسخ فرمود: «دروغ گفته است کسی که ادعای محبت ما را داشته باشد؛ اما از دشمن ما بیزاری نجوید» (ابن‌ادریس، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۶۴۰).

درباره‌ی حضرت زهرا^(س)، پیامبر اکرم^(ص) از سویی خطاب به ایشان فرموده‌اند: «یا فاطمه! خداوند عزوجل به خاطر خشم تو، خشمگین می‌شود و به خاطر رضای تو، راضی می‌شود.» (طبرسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۳۴۵؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱، ج ۳، ص ۱۵۳). از سوی دیگر، خطاب به سلمان فارسی می‌فرمایند: «ای سلمان! هر کس محبت فاطمه^(س) را داشته باشد، با من در بهشت خواهد بود و هر کس با او کینه ورزد، در جهنم خواهد بود؛ ای سلمان! محبت فاطمه^(س) در صد جایگاه سودبخش است که سودمندترین آنها مرگ، قبر، میزان، حشر، پل صراط و محاسبه اعمال است. هرکس که دخترم از او راضی باشد، از او راضی خواهم بود و هرکس که من از او راضی باشم، خداوند از او رضایت خواهد داشت؛ آن‌کس که فاطمه^(س) بر او خشم گیرد، بر او خشم خواهم گرفت و هرکس که من بر او خشم گیرم، خداوند بر او خشمگین می‌گردد و وای بر کسی که بر او و شوهرش امیرالمؤمنین^(ع) ستم ورزد» (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۸۷؛ مستنط، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۱۹۴). امام زمان (عج) نیز فرموده‌اند: «دختر رسول‌خدا برای من، الگویی نیکوست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۳، ص ۱۸۰).

تحلیل نکته‌ی تربیتی: برجسته‌ترین نکته‌ی تربیتی فراز حاضر را می‌توان در تربیت زائر به روش تربیت الگویی دانست. عموم رفتارها، اعتقادات، ارزش‌ها و خلق‌های انسان، متأثر از الگوهای است که در مسیر زندگی انتخاب می‌کند. تقلید، از ارکان این امر است که به‌عنوان یکی از فرآیندهای روانی، پایه و اساس بسیاری از یادگیری‌های انسان به‌شمار می‌رود (کلاین برگ، ۱۳۵۵، ج ۲، ص ۴۹۴). اساساً از منظر دینی، جامعه‌ای آرمانی و مطلوب است که مردم آن دغدغه این را دارند که دائماً ببینند امر خدا چیست و سعی کنند اندیشه‌ها و رفتارهای خودشان را با خواست و حکم خدا تطبیق دهند. درواقع، در این جامعه. (۱۶۷) مردم از دین‌دواری می‌خواهند ((علوی تبار، ۱۳۷) بر این مبنا در قرآن، خداوند به دفعات متعدد، الگوهای برجسته‌ای را به‌عنوان نمونه درباره‌ی تسلیم در برابر فرمان خدا معرفی می‌کند؛ همانند حضرت اسماعیل (صافات، ۱۰۲)؛ فطرت‌جو و بت‌شکن، حضرت ابراهیم (انبیاء، ۵۸)؛ قهرمان پاک‌دامنی، حضرت یوسف (یوسف، ۳۳) و قهرمان صبر بر شداید، حضرت ایوب (انبیاء، ۸۳).

همه‌ی اوصاف انسانی با معیار رضا و غضب فاطمه^(س) بررسی می‌شود که اگر عملی از دیدگاه آن بانو، پسندیده و نیکو بود، خدا از عمل و صاحب آن راضی است و اگر پذیرفته نبود، خداوند نیز از آن کار و صاحب آن غضب‌آلود است (جوادی آملی، ۱۳۸۲، ج ۲، ص ۱۰۶). بر این اساس، فرد زائر باید توجه داشته باشد، علاوه بر محبت، تصدیق حضرت زهرا^(س) و صبر نسبت به ناگواری‌های

مسیر پیروی از حضرت، باید در گرایش‌های خود نیز باید منویات حضرت را - که بدیهی است چیزی جز منویات الهی نیست- الگوی خود قرار دهد. بدین قرار، زائر هر آنچه را حضرت به آن رغبت دارد، پسندد و خشم و غضبش را نیز با محوریت خشم و غضب آن بزرگوار متناسب کند و جنبه‌ی برجسته آن، نسبت به دوستان و علاقه‌مندان به حضرت، تولی و نسبت به دشمنان حضرت زهرا^(س) تبری و بیزاری داشته باشد. در فرهنگ شیعه نیز، «تولی» و «تبری» از اصول مذهب محسوب می‌شوند و این بدین معنا است که هر کس وظیفه دارد به مفاد «تولی» و «تبری» عمل کند و اگر نکند، مرتکب گناه شده است.

می‌توان چکیده‌ی مجموع مباحث این بخش را به شرح جدول ذیل ارائه کرد:

فراز زیارت‌نامه	هدف تربیتی	گزاره‌ی مبنایی
زَعَمْنَا أَنَا لَكَ أَوْلِيَاءُ وَ مُصَدِّقُونَ	شناخت لزوم تصدیق حضرت زهرا ^(س) در کنار محبت به ایشان	زائر درمی‌یابد در کنار محبت به اهل‌بیت ^(ع) ، باید همه‌ی افعال، اقوال و احوال ایشان را تأیید کند و از هرگونه شک نسبت به ایشان بپرهیزد.
صَابِرُونَ لِكُلِّ مَا آتَانَا بِهِ أَبُوكَ ^(ص) وَ آتَانَا بِهِ وَصِيَّهُ	شناخت لزوم پابندی به صبر در تبعیت از حضرت زهرا ^(س)	زائر با تلقین و باور لزوم صبر در مسیر تبعیت از حضرت زهرا ^(س) ، درمی‌یابد که ادعای تبعیت، با صبر بر اطاعت از پیامبر اکرم ^(ص) و وصی برحقش و آنچه از قرآن و عترت برای ما آورده‌اند، محقق خواهد شد.
أَنِّي رَاضٍ عَمَّنْ رَضِيَ عَنْهُ وَ سَاخِطٌ عَلَى مَنْ سَخِطَ عَلَيْهِ وَ مُتَبَرِّئٌ مِمَّنْ تَبَرَّأَتْ مِنْهُ مَوَالٍ لِمَنْ وَالَيْتَ مُعَادٍ لِمَنْ عَادَيْتَ مُبْعَضٌ لِمَنْ أَبْغَضْتَ مُجِبٌّ لِمَنْ أَحَبَّيْتَ	شناخت لزوم محوریت‌بخشی به حضرت زهرا ^(س) در تعاملات	زائر درمی‌یابد که باید تعاملات و خواسته‌های خود را بر محور خواسته‌های مولا و پیشوای خود قرار دهد.

۳. نکته‌های تربیتی ناظر به نتایج تبعیت از حضرت زهرا^(س)

برجسته‌ترین نکته‌های تربیتی ناظر به نتایج تبعیت از حضرت زهرا^(س) را که از فرازهای زیارت‌نامه‌ی مأثور آن حضرت به دست می‌آید، می‌توان در سه شاخصه‌ی شناخت «الحاق به اهل‌بیت^(ع)» به سبب تصدیق حضرت زهرا^(س)، «پاکیزه شدن درون به علت بهره‌مندی از ولایت حضرت زهرا^(س)» و «بهره‌مندی از عنایات الهی» تبیین کرد.

۱-۳. هدف تربیتی: شناخت دستیابی به الحاق اهل بیت^(ع) در نتیجه‌ی تصدیق حضرت

فراز زیارت‌نامه: «فَإِنَّا نَسْأَلُكَ إِن كُنَّا صَدَقْنَاكَ إِلَّا الْحَقِّتَنَا بِتَصَدِّقِنَا لِهَمَّا»

گزاره‌ی مبنایی: زائر درمی‌یابد پاداش تصدیق حضرت زهرا^(ص) و پذیرش آنچه پیامبر^(ص) و جانشین ایشان امام علی^(ع) آورده‌اند، ملحق شدن به بارگاه خاندان رسالت و هم‌جواری ایشان به‌ویژه حضرت زهرا^(ص) است.

شواهد از آموزه‌های دینی: ازجمله آموزه‌های قرآنی که بر وعده‌ای الهی دلالت دارد، الحاق ذریه‌ی مؤمنان به ایشان است: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ مَا أَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ...» (طور، ۲۱)؛ کسانی که ایمان آوردند و فرزندان‌شان به پیروی از آنان ایمان اختیار کردند، فرزندان‌شان را (در بهشت) به آنان ملحق می‌کنیم و از (پاداش) عمل‌شان چیزی نمی‌کاهیم.» در روایاتی به نقل از پیامبر^(ص)، امام علی^(ع) و امام باقر^(ع)، به شفاعت کردن حضرت زهرا^(ص) از شیعیان و فرزندان‌شان در قیامت پرداخته و آیه‌ی فوق نیز در انتهای روایت از سوی معصوم تلاوت شده است (فرات کوفی، ۱۴۱۰ ق، ص ۴۴۵-۴۴۴).

بر اساس نص آیات قرآن، کسانی که از خداوند و پیامبر اکرم^(ص) اطاعت کنند و دستورات آنان و جانشینان برحق‌شان را اجابت کنند و دعوت آنان را لبیک گویند، در قیامت و بهشت، هم‌نشین پیامبر اکرم^(ص) و اهل‌بیت^(ع) خواهند بود: «وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسَنٌ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا» (نساء، ۶۹)؛ و کسی که خدا و پیامبر را اطاعت کند، (در روز رستاخیز) هم‌نشین کسانی خواهد بود که خدا، نعمت خود را بر آنان تمام کرده، از پیامبران و صدیقان و شهدا و صالحان و آنان رفیق‌های خوبی هستند.»

الحاق- در لغت به معنای درک کردن و رسیدن- جایگاه والایی است که گاه موجب می‌شود تا صحابه‌ای مانند سلمان به مقامی برسد که تعبیر «سَلَامًا مِّنَّا أَهْلُ الْاُبِّيَّت» (فرات کوفی، ۱۴۱۰ ق، ص ۱۷۱) درباره‌ی ایشان از معصوم^(ع) نقل شود. در روایات نیز به این مسئله اشاره شده است که تبعیت از حضرت زهرا^(ص) و درود فرستادن بر آن بانوی بزرگوار، آثار معنوی بالایی دارد. پیامبر اکرم^(ص) فرمودند: «فاطمه جان! هر کس بر تو صلوات بفرستد، خدا او را در همان مکانی که من در بهشت هستم، به من ملحق خواهد ساخت» (اربلی، ۱۳۸۱ ق، ج ۱، ص ۴۷۲).

تحلیل نکته‌ی تربیتی: می‌توان برجسته‌ترین نکته‌ی تربیتی این فراز از زیارت‌نامه را پاسخ و نتیجه‌ی اثربخشی دانست که زائر برای یکی از نیازهای ماندگار درونی خود می‌یابد که «زیستن در معیت (همراه) محبوب» است. به بیان دیگر، تنها محبت و عشق به محبوبی، حقیقی و ماندگار است که در چارچوب عبودیت الهی معنا یابد و انسان را به‌گونه‌ای تربیت کند که موانع درونی و بیرونی تربیت خود را دفع و رفع نماید تا به کمال خود دست یابد. زائر در مسیر تربیت خود، خواهان آن است تا محبت او به حضرت زهرا^(ص) که لازمه‌اش تصدیق، صبر و محوریت‌بخشی به ایشان در سراسر زندگی است، او را به هم‌جواری حضرت زهرا^(ص) و خاندان مطهر ایشان (اینها و بعلها و بنیها) برساند. البته با توجه به آنکه بر اساس آموزه‌های قرآنی (روم، ۷)، آخرت، باطن دنیای کنونی است، می‌توان فارغ از آیات و روایاتی که بر وقوع این خواسته‌ی زائر در آخرت

دلالت دارند، درک و الحاق زائر به اهل بیت^(ع) را در این دنیا نیز متصور بود. نکته‌ی ظریف دیگر آن است که با توجه به این بخش از زیارت، الحاق ما به پیامبر اکرم^(ص) و حضرت علی^(ع)، به وسیله‌ی تصدیق و اطاعت از حضرت زهرا^(ص) است و به عبارتی، حضرت زهرا^(ص)، حلقه‌ی وصل و اتصال همه‌ی عالم به پیامبر اکرم^(ص) و حضرت علی^(ع) است.

۲-۳. هدف تربیتی: شناخت پاکیزه شدن وجود زائر بر اثر ولایت حضرت زهرا^(ص)

فراز زیارت‌نامه: «لِنُبَشِّرَ أَنْفُسَنَا بِأَنَّ قَدْ طَهَّرْنَا بِوَلَايَتِكَ»

گزاره‌ی مبنایی: زائر می‌دریابد که از جمله نتایج تبعیت حضرت زهرا^(ص)، جدا شدن هرگونه ناپاکی از وجود اوست و می‌کوشد با تربیتی صحیح، زمینه‌ساز پاکی و هم‌سنگ شدن میان خود و حضرت زهرا^(ص) باشد تا الحاق به ایشان صورت پذیرد.

شواهد از آموزه‌های دینی: بر اساس آموزه‌های قرآنی، رستگاری یا عدم رستگاری انسان، وابسته به پاکی یا ناپاکی درون وی است: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا * وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا» (شمس، ۹-۱۰)؛ که هر کس نفس خود را پاک و تزکیه کرده، رستگار شده و آن‌کس که نفس خویش را با معصیت و گناه آلوده ساخته، نومید و محروم گشته است. بر اساس روایات ذیل آیات، تزکیه کردن از اطاعت کردن انسان نشأت می‌گیرد (عروسی حوزی، ۱۴۱۵ ق، ج ۵، ص ۵۸۶). خداوند در قرآن، به اطاعت از خود، پیامبر^(ص) و خاندان وی فرمان داده است (نساء، ۵۹)؛ پس نتیجه‌ی تبعیت از اهل بیت پیامبر^(ص)، پاکی و تزکیه وجود انسان است.

مضاعف بر آن، خداوند پاکی اهل بیت^(ع) از هرگونه آلودگی تأکید کرده است: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (احزاب، ۳۳)؛ خداوند، تنها می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد. بدیهی است که مؤانست و هم‌جواری با ایشان، موجب می‌شود تا انسان به پاکی دست یابد.

هنگامی که انسان به ریسمان محکم الهی و ولایت اهل بیت^(ع) چنگ بزند، رحمت خاص الهی شامل حال او می‌شود و از برهوت تاریکی‌ها، به ملکوت نور و سعادت هدایت می‌یابد و این توسل و تبعیت از امام معصوم^(ع)، سبب پاکیزه شدن طینت و طهارت نفس می‌شود، چنان‌که امام هادی^(ع) در روایتی بیان می‌دارد: «خداوند، صلوات ما بر شما و ولایت شما را که به ما اختصاص داده، باعث پاکیزگی خلقت و آفرینشمان، سبب طهارت نفوس، موجب تزکیه و تطهیر اخلاق و کفاره گناهان ما قرار داده است» (صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج ۲، ص ۶۴۳).

تحلیل نکته‌های تربیتی: برجسته‌ترین نکته‌ی تربیتی فراز حاضر، بشارت به فرد زائر است که مسیر تربیتی وی با پذیرفتن ولایت و تبعیت از حضرت زهرا^(ص)، پاکی درون او را رشد می‌دهد و ناپاکی وجودش را می‌زداید؛ زیرا در حجیت سنت حضرت زهرا^(ع) با سایر ائمه اطهار^(ع) تفاوتی نیست و این امر، تنها منوط به مقام ولایت ایشان است (جوادی آملی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۳۹۱) و از آنجایی که ایشان صاحب ولایت کبری است و ولایت ایشان در امتداد ولایت مطلق خداوند قرار دارد؛ به اذن الهی، حق دخل و تصرف در امور عالم را دارد و می‌تواند نفوس انسان‌های مستعد را

بشناسد و به سرمنزل مقصود رهنمون سازد؛ بدین‌رو، ازجمله نتایج تبعیت از حضرت زهرا^(س)، قرار گرفتن در گستره ولایت ایشان و بهره‌مندی از دستگیری‌های ایشان در مسیر قرب الهی است. این نگرش در رویکرد تربیتی زائر، تأثیر شگرفی خواهد داشت.

درواقع، تبعیت از آن بانوی بزرگوار، نه تنها ظلمت گناهان و تاریکی اخلاقی فاسد و افکار باطل را می‌زداید، بلکه سرشت آلوده را نیز شستشو می‌دهد و پاکیزه و نورانی می‌سازد و فرد را لایق هم‌نشینی با پیامبر اکرم^(ص) در بهشت می‌کند (یوسفی، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۴۲۰). صلوات بر حضرت زهرا^(س)، تبعیت از ایشان را نیز به دنبال دارد که این امر، ظلمت درون فرد را برطرف می‌سازد؛ زیرا همراه بودن با پیامبر اکرم^(ص) در بهشت، با طینت آلوده و ظلمانی قابل جمع نیست. تا طینت کسی پاک و نورانی نشود، لیاقت هم‌نشینی با پیامبر اکرم^(ص) در بهشت را پیدا نمی‌کند و این طهارت باطن و نورانیت، از برکت تبعیت از حضرت زهرا^(س) و صلوات فرستادن بر ایشان و استمرار بر آن است.

۳-۳. هدف: شناخت بهره‌مندی از عنایات ویژه الهی

فراز زیارت‌نامه: «کَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً وَ حَسِيباً وَ جَازِياً وَ مُثِيباً»

گزاره‌ی مبنایی: زائر در فراز پایانی زیارت‌نامه‌ی حضرت زهرا^(س) درمی‌یابد برجسته‌ترین نتیجه‌ی تبعیت از ایشان، بهره‌مندی از عنایات ویژه الهی است که شامل شاهد و همراه دانستن خداوند در همه‌ی لحظات، حسابر و پاداش‌دهنده و جبران‌کننده دانستن خداوند در برابر تمام تلاش‌ها و رنج‌ها در مسیر پیروی حضرت است.

شواهد از آموزه‌های دینی: واژه «شاهد»- به معنای شاهد و حاضر بودن (حسینی زبیدی، ۱۴۰۴، ج ۸، ص ۲۰۳) و عالم به همه چیز (ابن‌اثیر، ۱۳۶۷، ج ۲، ص ۵۱۳)- از صفات خداوند متعال است و در قرآن کریم نیز فراوان به کار رفته است؛ مانند: «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيداً» (نساء، ۳۳). پیامبر اکرم^(ص) نیز فرموده‌اند: «خدا را آن‌چنان عبادت کن که گویی او را می‌بینی و اگر تو او را نمی‌بینی، او تو را به‌خوبی می‌بیند» (ابن‌قاریاغدی، ۱۴۲۹، ج ۱، ص ۴۳۷).

واژه‌ی «حسب»- به معنای حسابر و پاداش‌دهنده (فیروزآبادی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۷۴)- نیز از صفات الهی است که در قرآن کریم به آن اشاره شده است: «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيباً» (نساء، ۸۶)؛ زیرا خداوند به آنچه در نهان و آشکارا انجام می‌شود، عالم است: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» (علق، ۷ و ۸)؛ لذا در حدیثی آمده است: «به حساب خود برسید، پیش از اینکه به حساب شما برسند» (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۳۷۸).

ازجمله معانی واژه‌ی «جازیا»، فرد یا چیزی است که در برابر کار خیر، به نیکی و در برابر کار شر، به بدی جبران می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۹۵). بر اساس آیات قرآن، انسان در روز قیامت، دقیقاً معادل کار نیک خود، پاداش می‌گیرد و معادل کار بدش، کیفر می‌شود (نک: آل‌عمران، ۱۶۱؛ بقره، ۲۸۱). البته بر این امر تأکید شده است که خداوند جزاء و سزای کار بد را دقیقاً اندازه همان کار بد به فرد می‌دهد؛ اما در مقابل پاداش کار خوب، با عنایت به فضل

خداوند، بهتر و بیشتر از آن کار به فرد اعطاء می‌شود (نک: قصص، ۸۴؛ نور، ۳۸؛ غافر، ۴۰). واژه‌ی «مثیب»- به معنای پاداش‌دهنده (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ج ۱، ص ۱۸۰)- از صفات الهی است و بر اساس عدالت خداوند، جزاء و پاداش اعمال نیز نزد خداوند محفوظ است. البته قرآن کریم، ایمان را شرط استحقاق ثواب بیان کرده است: «وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ» (غافر، ۴۰)؛ هرکس کار شایسته‌ای انجام دهد- خواه مرد یا زن- درحالی‌که مؤمن باشد، آنان وارد بهشت می‌شوند و در آن، روزی فراوانی به آنان داده خواهد شد. «بنابراین، عمل افراد بی‌ایمان (کافران و مشرکان) ثواب اخروی در پی ندارد؛ همچنین، عمل صالح کسانی که مرتکب گناهانی شده‌اند که در حکم کفر است، در صورت توبه نکردن، به سبب تباهی ایمانشان بر اثر گناه، ثواب ندارد (طوسی، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۰۸).

تحلیل نکته‌ی تربیتی: بالاترین نکات تربیتی این فراز را می‌توان در درونی‌سازی دو عنصر «شاهد دانستن خداوند در همه‌ی حالات» و «بی‌اثر ندانستن تلاش‌ها در مسیر تبعیت و در انتظار پاداش الهی ماندن» بیان کرد. در فراز انتهایی زیارت مخصوص حضرت زهرا^(س)، پس از آنکه زائر در فرازهای پیشین، به تصدیق حضرت زهرا^(س)، پذیرفتن ولایت ایشان، دوستی با دوستان حضرت^(س) و بی‌زاری با دشمنان ایشان اقرار کرده و محور رضا و غضب خود را بر اساس رضا و غضب حضرت زهرا^(س) قرار داده است، خداوند متعال را بر این اقرار خود گواه می‌گیرد؛ زیرا خداوند، شاهد و ناظر بر تمام لحظات زندگی انسان است و هیچ‌چیز بر او مخفی و پوشیده نیست و بر افکار و نیت بندگان نیز آگاه است و از آنجا که خداوند محاسب و جزادهنده است، ثوابی که خداوند در اثر این تصدیق و تحت‌لوای حضرت زهرا^(س) قرار داشتن و تبعیت از آن بانوی بزرگوار نصیب فرد زائر می‌کند، برای فرد کافی است و این بهره‌مندی از عنایت الهی که به‌منظور اطاعت و تبعیت از حضرت زهرا^(س) است، او را کفایت می‌کند.

می‌توان چکیده‌ی مجموع مباحث این بخش را به شرح جدول ذیل ارائه کرد:

فراز زیارت‌نامه	هدف تربیتی	گزاره مبنایی
فَرَاغًا نَسْأَلُكَ إِنَّا كُنَّا صَدَقْنَاكَ إِلَّا الْحَقِّقَتَنَا بِتَصَدِّقِنَا لَهُمَا	شناخت دستیابی به الحاق اهل بیت ^(ع) در نتیجه‌ی تصدیق حضرت	زائر درمی‌یابد پاداش تصدیق حضرت زهرا ^(س) و پذیرش آنچه پیامبر ^(ص) و جانشین ایشان امام علی ^(ع) آورده‌اند، ملحق شدن به بارگاه خاندان رسالت و هم‌جواری ایشان به‌ویژه حضرت زهرا ^(س) است.
لِنُبَشِّرَ أَنْفُسَنَا بِأَنَّا قَدْ طَهَّرْنَا بِوَلَايَتِكَ	شناخت پاکیزه شدن وجود زائر بر اثر ولایت حضرت زهرا ^(س)	زائر دریابد که ازجمله نتایج تبعیت حضرت زهرا ^(س) ، جدا شدن هرگونه ناپاکی از وجود اوست و می‌کوشد با تربیتی صحیح، زمینه‌ساز پاکی و هم‌سنخ شدن میان خود و حضرت زهرا ^(س) باشد تا الحاق به ایشان صورت پذیرد.
كَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً وَ حَسِيباً وَ جَازِياً وَ مُثِيباً	شناخت بهره‌مندی از عنایات ویژه الهی	زائر در فراز پایانی زیارت‌نامه‌ی حضرت زهرا ^(س) درمی‌یابد برجسته‌ترین نتیجه‌ی تبعیت از ایشان، بهره‌مندی از عنایات ویژه الهی است که شامل شاهد و همراه دانستن خداوند در همه‌ی لحظات، حسابرس و پاداش‌دهنده و جبران‌کننده دانستن خداوند در برابر تمام تلاش‌ها و رنج‌ها در مسیر پیروی حضرت خواهد بود.

نتیجه‌گیری

برآیند نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش را می‌توان در نکات ذیل بیان داشت:

۱. می‌توان از محتوا و فرازهای زیارت‌نامه‌های معصومان^(ع)، نکات ارزشمندی را ناظر بر تربیت انسان‌ها استخراج کرد تا بر اساس آن، تربیت انسان‌ها در ابعاد مختلف بینشی، گرایشی و گُنشی با کیفیت شایسته‌تری سامان پذیرد. ازجمله‌ی این متون مقدس، زیارت‌نامه‌ی مأثور حضرت زهرا^(س) است که محتوای ارزشمند آن، زائر را به تبعیت از آن حضرت، دعوت می‌کند و شرایط و نتایج آن تبعیت را پیش روی زائر قرار می‌دهد.
۲. بر اساس فراز «رَعَمْنَا أُنَّا لَكَ أَوْلِيَاءُ وَ مُصَدِّقُونَ»، زائر به این هدف تربیتی دست می‌یابد که

در کنار محبت به حضرت زهرا^(س)، باید ایشان را در همه‌ی ابعاد تصدیق کند. فراز «صَابِرُونَ لِكُلِّ مَا آتَانَا بِهِ أَبُوكَ^(ص) وَآتَانَا بِهِ وَصِيَّهُ» نیز موجب می‌شود تا تربیت زائر با شناخت لزوم پایبندی به صبر در تبعیت از حضرت زهرا^(س)، متقن‌تر گردد. فراز «أَنْتِي رَاضٍ عَمَّنْ رَضِيَتْ عَنْهُ وَ سَاخِطٌ عَلَى مَنْ سَخِطَ عَلَيْهِ...» نیز نکته‌ی تربیتی بسیار ارزشمندی را در اختیار زائر می‌گذارد و وی لزوم محوریت بخشیدن به حضرت زهرا^(س) در همه‌ی تعاملات خود با دیگران را نصب‌العین خود قرار می‌دهد.

۳- بر اساس فراز «فَإِنَّا نَسْأَلُكَ إِنْ كُنَّا صَدَقْنَاكَ إِلَّا الْخَفَاتِنَا بِتَصَدِّقِنَا لِهَمَّا»، زائر درمی‌یابد که از مهم‌ترین نتایج تبعیت و تصدیق حضرت زهرا^(س)، دستیابی به الحاق اهل‌بیت^(ع) است. فراز «لِنُبَشِّرَ أَنْفُسَنَا بِأَنَّا قَدْ طَهَّرْنَا بِوَلَايَتِكَ»، این بشارت را برای زائر به ارمغان می‌آورد که بر اثر ولایت حضرت زهرا^(س)، وجودش از هرگونه آلودگی پاک می‌شود تا در جوار رحمت الهی، توفیق همنشینی مانا با اهل‌بیت^(ع) را به دست آورد. فراز پایانی زیارت‌نامه با عبارت «كَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً وَ حَسِيباً وَ جَازِياً وَ مُثِيباً» نیز سبب درونی‌سازی دو عنصر «شاهد دانستن خداوند در همه‌ی حالات» و «بی‌اثر ندانستن تلاش‌ها در مسیر تبعیت و در انتظار پاداش الهی ماندن» در زائر می‌شود که به مسیر تربیتی وی، سرانجامی نیکو می‌بخشد.

پی‌نوشت

۱- «[فاطمه^(س)] پاره‌ی وجود و نور دو چشم و میوه‌ی قلب من است. او روح و جان من است که میان دوپهلویم قرار گرفته است.» علمای شیعه و سنی، مفهوم این روایت را با الفاظ مختلف در مصادر خود، ذکر و صحت آن را تأیید کرده‌اند؛ مانند: «فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي فَمَنْ أَغْضَبَهَا فَقَدْ أَغْضَبَنِي» (حلی، ۱۹۸۲ م، ج ۱، ص ۳۶۲)؛ «إِنَّمَا فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي يُؤْذِينِي مَا أَذَاهَا» (مسلم نیشابوری، ۱۳۹۸ ق، ج ۴، ص ۱۹۰۲)؛ «إِنَّهَا بَضْعَةٌ مِنِّي يُرِيبُنِي مَا رَابَهَا وَ يُؤْذِينِي مَا أَذَاهَا» (ترمذی، ۱۳۹۵ ق، ج ۵، ص ۶۰۵)؛ «أَبُو نَعِيم، ۱۳۱۱ ق، ج ۲، ص ۴۰)؛ «هِيَ بَضْعَةٌ مِنِّي وَ هِيَ قَلْبِي وَ رُوحِي الَّتِي بَيْنَ جَنَبِي» (صدوق، ۱۴۱۳ ق، ج ۲، ص ۵۳۷؛ کفعمی، ۱۴۱۸ ق، ج ۱، ص ۲۸۷).

منابع

- قرآن کریم؛ ترجمه‌ی ناصر مکارم شیرازی؛ چاپ دوم، قم، دارالقرآن الکریم (دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی)، ۱۳۷۳ ش.
- شریف‌الرضی، محمدبن حسین؛ نهج‌البلاغه؛ ترجمه‌ی جعفر شهیدی؛ چاپ چهاردهم، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۸ ش.
- ابن‌اثیر، مبارک‌بن محمد؛ النهایه فی غریب‌الحديث والأثر؛ قم، اسماعیلیان، ۱۳۶۷ ش.
- ابن‌ادریس، محمدبن‌احمد؛ السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی؛ چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۰ ق.
- ابن‌فارس، احمد؛ مقاییس‌اللغه؛ چاپ سیزدهم، قم، مکتب‌الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
- ابن‌قاریاغدی، محمدحسین؛ البضاعة المزجاء؛ قم، دارالحديث، ۱۴۲۹ ق.
- ابونعیم، احمدبن‌عبدالله؛ حلیه الاولیاء و طبقات الأصفیاء؛ قاهره، ام‌القری، ۱۳۱۱ ق.
- اربلی، علی‌بن‌عیسی؛ کشف‌الغمه فی معرفه‌الائمه؛ تبریز، بنی‌هاشمی، ۱۳۸۱ ق.
- اسکافی، محمدبن‌همام؛ التمهیص؛ قم، مدرسه‌الإمام‌المهدی، ۱۴۰۴ ق.
- امینی، عبدالحسین؛ الغدير؛ تهران، دارالکتب‌الاسلامیه، ۱۳۷۲ ق.
- باقری، خسرو؛ سجاده، نرگس؛ توسلی، طیبه؛ رویکردها و روش پژوهش در فلسفه‌تعلیم و تربیت؛ تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۹ ش.
- ترمذی، محمد؛ سنن ترمذی؛ به کوشش احمد محمد شاکر؛ چاپ دوم، مصر، شرکه مکتبه و مطبعه مصطفى البابي الحلبي، ۱۳۹۵ ق.
- جوادى آملی، عبدالله؛ زن در آئینه جلال و جمال؛ تهران، رجا، ۱۳۷۰ ق.
- _____؛ تسنیم؛ قم، اسراء، ۱۳۷۸ ق.
- _____؛ سرچشمه اندیشه؛ قم، اسراء، ۱۳۸۲ ق.
- حاکم نیشابوری، محمدبن‌عبدالله؛ المستدرک علی الصحیحین؛ بیروت، دارالکتب‌العلمیه، ۱۴۱۱ ق.
- حسینی زبیدی، مرتضی؛ تاج‌العروس من جواهر القاموس؛ لبنان، دارالفکر، ۱۴۰۴ ق.
- داودی، محمد؛ تربیت دینی؛ زیرنظر علیرضا اعرافی؛ قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۰ ش.
- دیلمی، حسن‌بن‌محمد؛ إرشاد القلوب إلى الصواب؛ قم، شریف‌رضی، ۱۴۱۲ ق.
- راغب اصفهانی، حسین‌بن‌محمد؛ مفردات ألفاظ قرآن؛ بیروت، دارالشامیه، ۱۴۱۲ ق.
- زمخشری، محمودبن‌عمر؛ الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل؛ چاپ سوم، بیروت، دارالکتب‌العربی، ۱۴۰۷ ق.
- صدوق، محمدبن‌علی؛ الأمالی؛ چاپ ششم، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶ ش.
- _____؛ کمال‌الدین و تمام‌النعمه؛ چاپ دوم، تهران، اسلامیه، ۱۳۹۵ ق.
- _____؛ من لا یحضره‌الفقیه؛ چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
- صفار، محمدبن‌حسن؛ بصائر‌الدرجات فی فضائل آل محمد؛ چاپ دوم، قم، مکتبه آیت‌الله‌المرعشی‌النجفی، ۱۴۰۴ ق.
- طبرسی، احمدبن‌علی؛ الإحتجاج علی أهل‌الجأج؛ مشهد، نشر مرتضی، ۱۴۰۳ ق.
- طبرسی، علی‌بن‌حسن؛ مشکاه‌الأنوار فی غرر‌الأخبار؛ چاپ دوم، نجف، المکتبه‌الحیدریه، ۱۳۸۵ ق.
- _____؛ مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن؛ چاپ سوم، تهران، ناصرخسرو، ۱۳۷۲ ش.
- طبری، عمادالدین؛ بشاره‌المصطفی لشیعہ المرتضی؛ چاپ دوم، نجف، مکتبه‌الحیدریه، ۱۳۸۳ ق.

- طریحی، فخرالدین محمد؛ مجمع البحرين؛ چاپ سوم، تهران، مرتضوی، ۱۳۷۵ ش.
- طوسی، محمد بن حسن؛ تهذیب الأحکام؛ چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
- _____؛ التبیان فی تفسیر القرآن؛ بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
- عروسی حویزی، عبدعلی بن جمعه؛ تفسیر نور الثقلین؛ تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی؛ چاپ چهارم، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۵ ق.
- فرات کوفی، ابن ابراهیم؛ تفسیر فرات الکوفی؛ تحقیق محمد کاظم؛ تهران، مؤسسه الطبع و النشر فی وزارة الإرشاد الإسلامی، ۱۴۱۰ ق.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب؛ القاموس المحيط؛ لبنان، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ ق.
- قمی، عباس؛ مفاتیح الجنان؛ ترجمه‌ی مهدی الهی قمشه‌ای؛ چاپ پنجم، قم، آیین دانش، ۱۳۸۷ ش.
- کفعمی، ابراهیم بن علی؛ البلد الأمين و الدرع الحصین؛ بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۸ ق.
- کلانین برگ، اتو؛ روان‌شناسی اجتماعی؛ ترجمه‌ی علی محمد کاردان؛ تهران، اندیشه، ۱۳۵۵ ش.
- کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ قم، دارالاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
- مجلسی، محمد باقر؛ بحار الأنوار؛ چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
- مسلم نیشابوری، بن حجاج؛ صحیح مسلم؛ چاپ دوم، بیروت، دارالفکر، ۱۳۹۸ ق.
- مصطفوی، حسن؛ مصباح الشریعه؛ تهران، انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران، ۱۳۶۰ ق.
- مطهری، مرتضی؛ مجموعه آثار؛ تهران، صدرا، ۱۳۷۴ ق.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ تفسیر نمونه؛ چاپ دهم، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۱ ش.
- _____؛ پیام امام امیرالمؤمنین؛ تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۸۶ ش.
- یوسفی، محمد حسین؛ پرتویی از اسرار فضائل حضرت زهرا؛ چاپ دوم، تهران، تک، ۱۳۹۴ ش.
- نویسندگان؛ تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر؛ قم، مؤسسه امام خمینی^(ع)، ۱۳۸۸ ش.
- Moore T.W, Philosophy of education, An Introduction, London and New York: Routledge, 2010.
- White.J.P, Indoctrination, In The concept of education, Edited by R.S.PETERS, London and New York: Routledge, 2010.
- Gary, K. Critical thoughts about critical thinking, Theoretical Issues in Ergonomics Science, 12(3), 210224-, DOI: 10.1080/ 1464536 X.2011.564485, 2011.